

ՆԵՐՍԷՍ ԾՆՈՐՀԱԼԻ

ՀԱՅ ԲԻԻԶԱՆԴԱԿԱՆ

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

(Շար. Բազմ. 1997, էջ 49-76)

Ինչպէս տեսանք Բազմավէպի նախորդ թիւին մէջ, Ներսէսի նամակը Կոստանդնուպոլիս հասնելուն, կը կարդացուի Մանուէլ Կայսրին, ինչպէս նաեւ Միքայէլ Պատրիարքին եւ սիւնհոդոսին առջեւ: Ամէնքը հիացած կը մնան ոչ միայն անոր հանճարեղ բացատրութիւններուն, այլ նաեւ խոնարհամիտ եւ հաշտարար հոգիին համար: Նամակաբեր պատգամաւորին վկայութիւնը Ներսէսի վարքին եւ կենցաղավարութեան նկատմամբ՝ խորապէս կը տպաւորէ Բիւզանդիոյ Կայսրը եւ եկեղեցականները:

Ուստի Մանուէլ Կայսրը եւ Միքայէլ Պատրիարքը, նոր նամակ մըն ալ կը գրեն, հրաւիրելով Ներսէս Շնորհալին իր եպիսկոպոսներու ժողովով միութեան գործը գլուխ հանելու: Այս առթիւ կը ղրկեն իրենց աստուածաբան Թէորիանոս անունով «մայիստր»ը, եւ Յովհաննէս Փիլիպպուպոլսոյ հայ եպիսկոպոսը, որոնք հետեւին կը բերեն Կայսրին միութեան պայմաններն ալ: Այս պայմաններուն մէջ ան կը կրկնէ ինչ որ արդէն Շնորհալին պատասխանած եւ բացատրած էր, բայց Կայսրը, տեսնելով Ներսէսի բարեացակամութիւնը, կը կարծէ որ ան ետ առնէ ըսածները եւ ընդունի կայսրին պահանջը: Ահա այդ ինը առաջարկները.

«Գլխակարգեալ խնդիր առ ի հոռոմոց առաքեալ ի թագաւորէն, զի ի գումարել ժողովոյն Հայոց, ընտրեսցեն զոր արժանն է ընդունել սակս միաբանութեան:

Ա) Նգովեցէք զաստղսն մի բնութիւն զՔրիստոս, զԵւտիքէս եւ զԴիոսկորոս եւ զՍեւերիանոս եւ զՏիմոթէոս զԿուզն եւ զամենայն համախոհ նոցունց:

Բ) Եւ զի խոստովանիցիք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս, մի Քրիստոս, մի Որդի, մի դէմք, մի առանձնաւորութիւն յերկուց կատարելոց բնութեանց միացեալք ի մի անձնաւորութիւն անորիշ, անփոփոխ, անայլայլելի, անշփոթ. ոչ ա՛յլ զՈրդին Աստուծոյ ասել, եւ ոչ ա՛յլ զՈրդի սուրբ Աստուածածնի, այլ զնոյնն Որդի Աստուծոյ եւ որդի մարդոյ, բնութիւնս երկուս: Զմին խոստովանել Աստուած եւ մարդ, յերկուս բնութիւնս, զմին եւ նոյն Քրիստոս ունելով երկուս ներգործութիւնս բնականս, աստուածային եւ մարդկային ոչ հակառակս միմեանց, այլ ընթացայ մարդկան կամքն զկնի աստուածային կամացն:

Գ) Եւ կամիմք զի ասիցէք զերեքսրբասացութիւնն բացի խաչեցելոյն վասն մեր եւ բաց յԵւէն:

Դ) Տօնեսլիք եւ զտօնսն ընդ Հոռոմք, այս է զԱւետեացն Տեառն ի քսան եւ հինգ Մարտի, եւ զԾնունդն ի Դեկտեմբերի քսան եւ հինգ, զԹլփատութիւնն յութերորդն զկնի Ծննդեանն Տեառն Քրիստոսի, այս է յառաջինն Յունուարի, զՄկրտութիւնն ի վեցն Յունուարի, զՏեառնընդառաջն ի Փետրուարի յերկուսն, եւ պարզաբար զամենայն տօնսն տէրունականս եւ զսրբուհւոյ Աստուածածնին եւ զԿարապետին եւ զսրբոց Առաքելոցն եւ զայլ սրբոցն:

Ե) Եւ զի առնիլիք զմիւռոնն ձիթով ի պտղոյ ծառոցն:

Զ) Եւ զի առնիլիք զաստուածային Հաղորդութիւնն ի խմորուն հացիւ, զինեաւ եւ ջրով:

Է) Եւ զի կայցեն ամենայն քրիստոնեայքն, քահանայք եւ ժողովրդականք ի ներքս յեկեղեցւոյն յորժամ կատարի աստուածային պատարագն, բայց յայսցանէ զորս արգելուն կանոնք յաղագս ապաշխարութեան. նոյնպէս եւ յայլ կարգս եկեղեցւոյ:

Ը) Եւ զի ընդունիցիք զչորրորդ, եւ զհինգերորդ եւ զվեցերորդ եւ զեօթներորդ զտիեզերական ժողովսն:

Թ) Եւ զի ընդունիցիք զառաջարկութիւն Կաթողիկոսին միայն ի թագաւորէն Հոռոմոց»³³:

Ահա ինը առաջարկները, որոնք թէեւ պարտաւորիչ չեն, այլ Հայոց եպիսկոպոսներու ժողովին ընտրութեան թողուած, բայց երկու պատգամաւորները ժողովէն առաջ կը ջանան համոզել Շնորհալին որ ընդունի, որպէսզի իր կարգին ան ալ համոզէ ժողովը:

33. ՆԵՐՍԷՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ, Ընդհանրական Թուղթք, Երուսաղէմ, 1871, էջ 156-7:

Կայսրին նամակին հետ Պատրիարքն ալ կը գրէ, որ բարեկամական եւ ազնիւ շեշտով կը յորդորէ ընդառաջել Կայսրին առաջարկին եւ իրազործել եկեղեցիներու միութիւնը: Նամակին շեշտը յայտնի ցոյց կու տայ թէ փոխուած է բիւզանդական եկեղեցւոյ հոգեբանութիւնը Ներսէսի եւ Հայոց հանդէպ:

Արդ, Շնորհալին նամակը ստանալուն՝ ժողովի կը կոչէ Կիլիկիոյ եւ շրջակայքի եպիսկոպոսները եւ անոնց կը կարդայ Մանուէլ Կայսրին նամակը եւ առաջարկները: Անոնք յետ լսելու խորհուրդ կու տան որ արեւելեան Հայաստանի եպիսկոպոսներն ալ կանչուին եւ ժողովը առանց անոնց պատշաճ չեն դատեր գումարել: Բայց այս գործը ձմեռ եղանակին կարելի չէր իրագործել ճամբորդութիւններու դժուարութեան համար, ուստի կը յետաձգուի ամառուան:

Ներսէս կաթողիկոսն ալ Պատրիարքին նոյնքան սիրալիր կերպով պատասխանելէ ետք, Թագաւորին նամակաբերին հետ պատասխանները Բիւզանդիոն կը հասցնէ: Ապա կը հրաւիրէ բոլոր Հայ եպիսկոպոսները, սկսեալ Աղուանից կաթողիկոսէն մինչեւ Սիւրիոյ եւ արեւմտեան կողմի Հայ եպիսկոպոսները ժողովի գալու, որպէսզի միասնաբար քննեն եւ որոշեն Բիւզանդիոյ Կայսրին առաջարկները: Բայց մինչ նամակները Բիւզանդիա կը հասնին, ահա 1173ի ամառը, այն է Օգոստոս 13ին, հինգշաբթի օրը կը վախճանի Ներսէս: Թագաւորը լսելով այս գոյժը կ'աւաղէ, եւ կը հրամայէ որ նախկին սուրբ Հայրերուն հետ յիշատակուի անոր անունն ալ պատարագի ընթացքին, ինչ որ կը նշանակէր սուրբերու կարգին դասել:

Ներսէսի խօսակցութիւնը Թէորիանոսի հետ

Հոս կը մէջբերենք Ներսէսի բաւական երկար խօսակցութիւնը Թէորիանոսի հետ:

Թէորիանոս Բիւզանդացի աստուածաբանը 1170ին կը ներկայանայ Ներսէս Շնորհալիին՝ Կայսրին կողմէ գալով եւ իր հարցաքննութիւնը կը սկսի Ներսէսի Կայսրին գրած նամակով: Առաջին հարցն է թէ ինչ հանգանակ կ'ընդունի, որուն կը պատասխանէ կաթողիկոսը՝ յիշելով առաջին երեքը, այն է Նիկիական, Կոստանդինուպոլսոյ, եւ Նիքեոսիւնը: Իսկ սուրբ Հայրերէն՝ Ս. Աթանաս, Գրիգոր Աստուածաբան, Ս. Բարսեղ, Գրիգոր Նիսացի, Ս. Կիւրեղ Աղեքսանդրացին եւ ուրիշ շատեր:

Թէորիանոս կարդալ կու տայ Ներսէսի նամակը եւ երբ կը հասնի այն կէտին, ուր Ներսէս յիշելով Կիւրեղ Աղեքսանդրացիին խօսքը «Մի բնութիւն Քրիստոսի», Թէորիանոս կը ճշտէ թէ Կիւրեղ այսպէս չէ ըսած, այլ թէ «մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ»։ Եւ թէ ասիկա նոյն բանը չէ Ներսէսի ըսածին հետ։ Հոս Թէորիանոս բիւզանդական սոփեստութիւն մը կը կատարէ, երբ կը զանազանէ ըսելով «մի է բնութիւն Բանին» ըսելով Քրիստոսի աստուածութիւնը կը հասկցուի, որուն վրայ կ'աւելցնէ «մարմնացելոյ»³⁴։ մինչ երբ մի է բնութիւն Քրիստոսի կ'ըսենք, սխալ կը հասկցուի, քանի որ Քրիստոս երկու բնութիւն ունի։ Այս մեկնութիւնը Թէորիանոսի կողմէն, ինչպէս ըսինք սոփեստութիւն է, որովհետեւ «Մի է բնութիւն Բանին մարմնացելոյ» համազօր է Քրիստոսի որ «Մարմնացեալ Բանն է»։

Թէորիանոս կը ջանայ ամէն կերպով համոզել Շնորհալին իր կամ քաղկեդոնական տեսակէտը ընդունիլ, բացատրելով «բնութիւն» եզրին իմաստը եւ փաստեր բերելով սուրբ հայրերէն։ Բայց անոր տուած բացատրութիւնները բնութիւն բառին նկատմամբ չեն համապատասխաներ Ս. Կիւրեղի եւ անոր հետեւողներու բնութիւն բառի առումին։ Թէորիանոս, բնութիւն բառին վերացական առումն է որ նկատի ունի, այսինքն «աստուածութիւն» եւ «մարդկութիւն», որոնք երկու տարբեր յատկութիւններ են, ուստի Քրիստոսի մէջ երկու են, բայց միացած են մէկ անձի մէջ՝ ինչ որ խորհուրդ մըն է եւ միայն Քրիստոսի մէջ տեղի ունեցող։ Իսկ Ս. Կիւրեղ մէկ բնութիւն ըսելով՝ բնութիւն բառը կը գործածէ թանձրացեալ առումով, այսինքն բնութիւնը իր կատարեալ ամբողջութեամբ, որ ամէն բանաւոր էակի մէջ կ'իրականանայ, նկատի առած որ ան բանաւոր է, ուստի նաեւ անձնաւորութիւն ունի։ Նեստորի առարկութիւնը եւ Քրիստոսի համար հանած եզրակացութիւնն ալ այն էր որ Քրիստոս երկու բնութիւն ունենալուն համար, երկու անձ ալ էր։ Արդ Ս. Կիւրեղ ընդդիմանալով Նեստորի, մէկ բնութիւն մարմնացեալ Բանին վերագրեց, որով մէկ անձ անբաժանելի եւ անշփոթ դաւանեցաւ։ Ս. Կիւրեղի հետեւորդները այս տեսակէտը պաշտպանեցին միշտ։ «Մէկ» կը նշանակէր միացած անբաժանելի կերպով, բայց աշփոթ աւելցնելով կ'ենթադրուէր որ ըլլան երկու։ Հոս ալ խորհուրդ մը կայ, որուն պէտք է հաւատալ եւ ոչ թէ բացատրել։

Ոստակցութեան վերջաւորութեան, Շնորհալին Քաղկեդոնի Սահմանադրութիւնը կ'ուզէ, որ իրեն կը տրուի։ Երկրորդ օրը,

34. ՊԱԼՃԵԱՆ ԱՂԵՔՍԱՆԴՐ ՎՐԴ., Պատմութիւն Կաթողիկէ վարդապետութեան ի Հայս, Վիեննա, 1878, էջ 205-6:

սակայն Ասորի եպիսկոպոս մը, Յովհաննէս, լսելով եղածը, կու գայ Շնորհալին տարհամոզելու որ բիւզանդացի պատուրիակին ըսածներէն չտարուի: Որովհետեւ անոնք այնու որ Քրիստոսի մէջ երկու բնութիւն կ'ըսեն, Նրորորոշութիւնը չորրորդութեան կը վերածեն: Շնորհալին լսելով ասիկա՝ կ'առաջարկէ անոր՝ ներկայ գտնուիլ խօսակցութեան եւ պաշտպանել իր տեսակէտը: Մինչ այդ, Վարդան անունով վարդապետ մը, Թէորիանոսի կը տեղեկացնէ եղածը եւ երկրորդ օրը ան պատրաստուած կու գայ Կաթողիկոսին վերնատունը: Թէորիանոս այս առարկութեան դէմ Ս. Աթանասէն վկայութիւն բերելէն յետոյ, ասորի քահանան ոտքի կ'ելլէ եւ կը մեկնի ըսելով թէ հրաման չունի իր կաթողիկոսէն մասնակցելու այսպիսի խօսակցութեան:

Իսկ ներկաներէն Ստեփաննոս հայ եպիսկոպոսը կը պատմէ հետեւեալը. Մանուկի մը, որ կարգաւ չէր ուզեր սորվիլ՝ ուսուցիչը կը պնդէ այր ըսել. ան չի կրկներ, մինչեւ որ կը հարցնէ թէ ինչո՞ւ չես ըսեր. որուն կը պատասխանէ՝ եթէ այր ըսեմ, ետեւէն քեմ ըսել պիտի տաս: Եւ Կ'աւելցնէ Ստեփաննոս Նպիսկոպոս. մենք ալ եթէ երկու բնութիւն ըսենք, պիտի աւելցնես երկու կամք եւ երկու ներգործութիւն բանաձեւներն ալ: Թէորիանոս կը բացատրէ երկու կամքերու եւ երկու ներգործութիւններու վարդապետութիւնը, ու կը համոզէ հոն գտնուող երկրորդ եպիսկոպոսն ալ, որ Սահակ կը կոչուի:

Ապա դառնալով Ներսէսի հարց կը դնէ թէ ինչո՞ւ մէկ բնութիւն կ'ըսես Քրիստոսի համար. որուն կը պատասխանէ թէ մարդն ալ, որ երկու բնութենէ կազմուած է (հոգիէ եւ մարմինէ) մէկ բնութիւն կ'ըսուի, իբրեւ անբաժանելի եւ անշփոթ միութիւն, ինչպէս սուրբ Կիւրեղ ըսած է: Իսկ մենք լսած ենք որ Հռոմայեցիները երկու բնութիւն կ'ըսեն բաժնելով նման Նեստորի³⁵: Ահա հարցին կարեւոր կէտը: Հայ եկեղեցին միշտ ալ Քաղկեդոնականները համարած է նեստորական, ինչպէս բիւզանդացիները հայ եկեղեցին՝ եւտիքական:

Թէորիանոսի տուած բացատրութիւնները Քրիստոսի երկու կամքի եւ երկու ներգործութիւններու մասին համոզիչ կը գտնեն հայ եպիսկոպոսները, որոնք ներկայ են խօսակցութեան. Որովհետեւ երկու կամքերը Քրիստոսի մէջ իրարու հակառակ չեն, ինչպէս կը համարէին հայերը թէ բիւզանդացիներուն համար այնպէս ըլլար: Թէորիանոս գոհունակութեամբ կը լսէ Ներսէս կաթողիկոսէն որ իր փաստերուն կը հաւանի եւ կ'ընդունի ըսածները:

Ապա Թէորիանոս կ'առաջարկէ իր գրած նամակին ընթերցումը առաջ տանիլ, ուր ան կը խօսէր Հայ եկեղեցւոյ սովորութիւններուն մասին, տալով արդարացողիչ բացատրութիւններ:

Առաջին հարցը Քրիստոսի ծննդեան թուականի մասին է, որուն հիմ կ'առնէ Ներսէս անոր անդրանիկ ըլլալը, որով ինը ամիս եւ հինգ օր ժամանակ տեւած էր երկունքի ժամանակը: Թէորիանոս կը հարցնէ՝ ուրկէ գիտես ասիկա: Կաթողիկոսը կը պատասխանէ՝ մեր նախկին վարդապետներէն: Եւ փաստ կը բերէ Սողոմոնի խօսքը, որ կ'ըսէ «Նկարեցայ մարմին տասնամեայ ժամանակաւ»³⁶, որ ըստ Ծնորհալիին ինը ամիս եւ մասամբ տասներորդին մէջ մնացած էր Սողոմոն մօրը արգանդին մէջ: Թէորիանոս կ'առարկէ թէ Եբրայեցիներուն ամիսները լուսնական ըլլալով՝ չեն համապատասխաներ մերինին:

Բայց Թէորիանոս ալ հոս կը մնայ. մինչ եթէ ամիսի տեղ օրերը հաշուենք, եբրայեցւոց ամիսները, լուսնական ըլլալով 28 օրերը տասով պէտք է բազմապատկել եւ կ'ունենանք 280 օրեր: Իսկ Յուլեան տոմարի ամիսները երբեմն 30 եւ երբեմն 31 ըլլալուն՝ իննով բազմապատկենք, կ'ունենանք 2705 (Մարտէն Դեկտ. հինգ ամիսներ 31 օր ունին) ուստի 275 օր կ'ունենանք: Բայց Թէորիանոս նկատի չ'առնէր, որ Հայ տոմարին համաձայն ինը ամիսը հայոց համար ալ 270 առաւել հինգ աւելեաց ամսուն օրերով՝ կ'ընեն 275 օրեր: Արդ այս հաշուով Սողոմոն տասնամեայ մնալով իր մօր արգանդին մէջ, այն է 280 օր, Ներսէսի ըսածին պէս հինգ օր աւելի կ'ըլլայ քան ինը ամիսներունը, որ թէ Յուլեան եւ թէ Հայոց տոմարը 275 օրեր են ինը ամիսները:

Ծննդեան եւ Յայտնութեան տօները միեւնոյն օրը տօնելու մասին Թէորիանոս դարձեալ կը հակառակի եւ իբր փաստ կը բերէ Յովհան Ոսկեբերանի Ծննդեան ճառը, ուր Ծննդեան տօնը Դեկտ.ի քսանհինգին կը դնէ. Ներսէս կը պատասխանէ թէ ծանօթ չէ այդ ճառին, որ թարգմանուած էր հայերէն. բայց ան չի պատասխաներ կաթողիկոսին այն ըսածին թէ Հինքուն քով առաքեալներէն սկսեալ երկու տօները միասին կը տօնուէին (եւ այն ալ Յունուար վեցին): Այսպէս Թէորիանոս ուղղակի փաստերով չի՝ հերքեր Ներսէսի նամակը եւ անոր բերած փաստերը:

Այս եւ նման պատճառաբանութիւններով, Թէորիանոս կը հերքէ Ներսէսի գրած նամակին միւս փաստերն ալ. եւ Ներսէս ամէնուն ալ իր հաւանութիւնը կու տայ եւ տրամադրութիւն ցոյց կու տայ բոլորն ալ ընդունելու³⁷: Բայց խօսքը կը դառնայ Քաղ-

36. Իմաստ. է., 2:

37. ՊԱԼՃԵԱՆ, Անդ, էջ 228-231:

կեղոնի ժողովի մասին: Թէորիանոս անոր Սահմանադրութիւնը բերել կու տայ եւ համեմատել կ'ուզէ հայերէն թարգմանութիւնը յունական բնագրին հետ: Ապա Թէորիանոս կարդալ կու տայ Քաղկեդոնի Սահմանադրութիւնը տուն առ տուն ու կը մեկնէ զայն:

Ներսէս լսելով Քաղկեդոնի սահմանադրութիւնը եւ Թէորիանոսի տուած մեկնութիւնները կը զարմանայ եւ կ'ըսէ. «Յիրաւի յետ ընթերցուածոյս վճռոյս այսորիկ, ես ոչ գտանեմ ի սմա, որ հակառակ իցէ ուղիղ հաւատոց, որպէս յառաջն իսկ յայտնեցի քեզ ... Այլ աստ մերկացայց առաջի քո եւ զայն որ ծածկեալն է ցայսօր ի ռամկէն. յառաջ քան զամս երկերիւր (յունարէնը չորեքհարիւր) եկաց Կաթողիկոս ոմն Հայոց, անուն նորա Յովհաննէս, վարուքն եւ վարդապետութեամբն զոյգ հաւասար մեծաց եւ սրբոց Հարց, բանիբուն, յամենայն արտաքին գիտութիւնս եւ յուսմունս փիլիսոփայականս, ոչ դուզնաքեայ ոք, երկնաւոր քաղաքավարութեամբ գեր ի վերոյ երեւեալ բազմաց, ոչ գիտեմ թէ ամենեցուն իսկ ամբարձաւ յայս աստիճան եւ յաթոռ Հարապետութեանս վասն իւրոյ գիտութեան եւ վարուցն արժանեաց: Սա լցեալ աստուածային նախանձու ընդդէմ միաբնեայց մաքառէր, բախէր անդադար, եւ հարկանէր զնոսա անհնարին հարուածովք զամենայն աւուրս եպիսկոպոսութեան իւրոյ, եթէ բանիւք եւ եթէ գրով: Յիշատակ նորա պատուի ի մէնջ յարգութեամբ: Սորա ճառ մի գտանի առ իս գրեալ ընդդէմ միաբնեայց, լի բազում վկայութեամբք գրոց, հնարիւք եւ զօրաւոր ձեռնարկութեամբք եւ բազում խելամտութեամբ: Զսմանէ եւ Գրիգոր Կաթողիկոս, որոյ երանելի է յիշատակ անուանն եւ պայծառանայր յառաջ քան զմեզ յաթոռս յայս, զայն հաստատէր, մինչեւ ի վերջ մատենին գրել զբանս զայսոսիկ «Այսպէս եւ ես հաւատամ, որպէս սուրբ Կաթողիկոսն Յովհաննէս գրէ, եւ որք ոչ հաւատասցեն նզովեմ»³⁸: Այս Յովհաննէս Կաթողիկոսը Օձնեցին է որ Փիլիսոփայ կամ իմաստասէր ալ կը կոչուի, եւ այն գրութիւնը՝ «Ընդդէմ Երեւութականաց» ճառն է, որովհետեւ Երեւութականները իսկական եւտիքական միաբնեաներ էին:

Թէորիանոս կը խնդրէ որ Շնորհալին այդ ճառը բերել տայ եւ կարդացնէ անոր յառաջաբանը, որմէ ինք կը հասկնայ կարեւորութիւնը գրութեան եւ օրինակ մըն ալ կ'ուզէ, որպէսզի թարգմանէ եւ հետը Կ. Պոլիս տանի: Ասկէ յետոյ Կաթողիկոսը կը խոստանայ իր բոլոր եպիսկոպոսներուն հրաւէր ղրկել ժողով գումարելու եւ անոնցմով քննելու Կայսրին առաջարկը:

Թէորիանոսի պատմածին համաձայն Ներսէս կ'ըսէ թէ երբ անոնք հաւաքուին սկիզբը Հայ եկեղեցւոյ աւանդութիւնը պիտի պաշտպանէ; ապա անոնց առջեւ պիտի դնէ Թէորիանոսի ըսած փաստերը եւ կամաց կամաց զանոնք ընդունելով պիտի ջանայ համոզել նաեւ իր եպիսկոպոսները եւ կ'ըսէ՝ «Միով բանիւ եղէց Հռոմէական եւ վասն Հռովմայեցւոց, մանաւանդ թէ վասն ճշմարտութեան մրցեցայց ընդ Հայոց, հաստատուն յուսով ապաւինեալ յԱստուած, ակն ունիմ եթէ ոչխարք իմ ձայնի իմում լուիցեն, զհետ իմ եկեցցեն, եւ Տեառն օգնականութեամբ եղիցուք մի հօտ եւ մի հովիւ»³⁹: Յետոյ կ'ըսէ՝ Եթէ ամէնքը ինծի միանան, լաւ է, բայց եթէ ոչ, անոնց հետ որ ինծի հաւանին, կը հաստատեմ ճշմարտութեան վարդապետութիւնը եւ գլխաւոր եպիսկոպոսներէն քանի մը հոգիներու միջոցով՝ Կայսրին եւ Պատրիարքին կը զրկեմ իմ նամակս եւ ինքնագիր դաւանութիւնս, ուղղամիտ եպիսկոպոսներուն ստորագրութեամբ հանդերձ. եւ ասոր հետ նաեւ յայտարարութիւնս թէ կ'ընդունիմ Բաղկեդոնի չորրորդ տիեզերական ժողովը եւ կը նզովեմ զանոնք որ անկէ նզովուած են (Եւտիքէս, Դիոսկորոս, Սեւերոս, Տիմոթէոս Կուզ): Հոսկ կը խնդրէ Թէորիանոսէն, որ երբ յանձնէ Կայսրին եւ Պատրիարքին իր նամակը՝ Պատրիարքը հազուած իր եկեղեցական զգեստները սուրբ խորանի բեմէն օրհնէ հայազգը եւ վերցնէ նզովքները: Ասով կը փակուի հաւաքոյթը՝ եւ ամէնքը յուզուած ոտքի կ'ելլեն ու կը մեկնին:

Թէորիանոս Ներսէսի նամակները առնելով կը մեկնի Կ. Պոլիս, եւ երբ թագաւորը կը կարգայ ու կը լսէ նամակաբերին պատմածները, կը խանդավառուի եւ՝ մայրաքաղաքին իշխաններուն ու բարձրաստիճան եկեղեցականներուն ցոյց տալով կը գովէ Հայոց կաթողիկոսը: Եւ կրկին անգամ նամակ կը գրէ հրաւիրելու համար միութեան՝ նշելով նաեւ ինը առաջարկներ, որոնցմէ կրնային ընտրել այն որ իրենց ընդունելի էր եւ այն որ ոչ: Նամակները բերողը դարձեալ յիշեալ փիլիսոփան է, որ Լիճ կը կոչուի եւ Մայիստը, եւ է նոյն ինքն Թէորիանոս որուն կ'ընկերակցի Փիլիպպոսկոստոյ վանահայր Յովհաննէս, որպէսզի տեղի ունենայ ժողովը, որ խոստացեր էր Ներսէս:

Թէորիանոս երկրորդ խօսակցութիւն մըն ալ կ'ունենայ Ներսէսի հետ, ի ներկայութեան Յովհաննէս վանահօր. նախ կայսրին եւ Պատրիարքին նամակները կը կարդացուին, զոր Միքայէլ երէց կը թարգմանէ: Ծնորհալին խօսքը բանալով կը պաշտպանէ Հայ եկեղեցւոյ տեսակէտը նկատմամբ Բանին մարմնացելոյ

39. ՊԱԼՃԵԱՆ, Անդ, էջ 235:

միութեան, չեղտելով անոր ուղղափառութիւնը. Ատման, որ Թէորիանոսի հետ եկած էր, կը յիշեցնէ կաթողիկոսին, որ Թագաւորին գրած ծածուկ նամակին մէջ ան ընդունած էր Քաղկեդոնի բանաձեւը: Շնորհալին այս լուրին վրայ սաստիկ կը վշտանայ, քանի որ ան յանձնարարած էր գաղտնի պահել այդ նամակին պարունակութիւնը: Եւ ինը օր ան կ'առանձնանայ. մինչեւ որ Ատման կամ Յովհաննէս վանահայրը, կ'երթայ բացատրութիւն տալու ըրածին, ըսելով թէ Բիւզանդիոյ մայրաքաղաքին մէջ ամէնքը գիտեն ասիկա եւ թէ լաւ պիտի ըլլար որ եթէ իրեն յայտնէր, որ ազգակից է իրեն, գաղտնիքը դուրս չէր ելլեր: Քանի մը օր յետոյ Կաթողիկոսը իր Սահակ եպիսկոպոսը եւ Ստեփաննոս վարդապետը, Կիրակոս երէցին հետ կը ղրկէ Թէորիանոսի քով եւ ան ալ իր չքմեղանքը կը ներկայացնէ ըսելով թէ Կայսրն է որ ուզեց ամէնուն յայտնել, երբ ես իրեն յանձնեցի նամակը եւ ըսի քու փափաքդ որ ան ծածուկ մնայ:

Ժողովը դարձեալ կը սկսի եւ Թէորիանոս կ'անցնի հայ եկեղեցւոյ սովորութիւններուն արդարացուցիչ փաստերը ուզել, հերքելով միաժամանակ զանոնք, քանի որ կայսրին կողմէն եկած առաջարկները կ'ուզէին որ հայերը թողուն իրենցինները եւ ընդունին բիւզանդական սովորութիւնները: (Տես վերը այս ինը առաջարկները): Թէորիանոսի այս երկու խօսակցութիւնները ուզեցինք համառօտել, ծանօթացնելու համար անոնց որ չունին այս վաւերացումը, թարգմանուած եւ հրատարակուած Պալճեան Վարդապետի կողմէ⁴⁰:

Կայսրին եւ Պատրիարքին երկու նամակները կարդացուեցան Ներսէսի քով հաւաքուած Միջագետքի բոլոր հայ եպիսկոպոսներու եւ վարդապետներուն առջեւ, որոնք յետ լսելու չուզեցին որոշում առնել մինչեւ որ Արեւելեան Հայաստանի եպիսկոպոսներն ալ գան, սկսեալ Աղուանից Կաթողիկոսութենէն մինչեւ արեւմուտք գտնուողները: Բայց որովհետեւ ձմեռ եղանակ էր, եւ ճամբորդութիւնները դժուարին էին, ժողովին հրաւերը ղրկելով հանդերձ գայն յետաձգեցին ամառուան եղանակին: Թէորիանոս ալ համամիտ գտնուեցաւ այս կարգադրութեան եւ Ներսէսի գրած պատասխան նամակները, ուղղուած Կայսրին եւ Պատրիարքին, հետը առած մեկնեցաւ:

Ներսէս Լամբրոնացին, որ հաւաքած եւ միացուցած է այս բանակցութեան նամակները, տալով անոնց պատմական պարագաները, կ'անտեսէ Թէորիանոսի խօսակցութիւնը. անշուշտ այդ խօսակցութեան գրութիւնը կամ չէ ունեցած եւ կամ չէ ուզած

40. Տե՛ս Ծանօթութիւն թիւ 34:

նշել, զայն շատ առարկայական չգտնելով: Այլիշն ալ հետեւեալ դատաստանը կ'ընէ. «Սովորութիւն է այսպիսի գրուածքներ նոյն խօսած ատեննին նշանակել, յետոյ ձեւացնել, այսպէս ըրած է եւ ինքն (Թէորիանոս)․ չըսեմք թէ խարդախած եւ փոփոխած, այլ գէթ տեղ տեղ այնպէս յարմարցուցած, որ ինքն միշտ յաղիւղ երեւի»⁴¹: Նման դատաստան մը կ'ընէ Օրմանեան ալ իր Ազգապատումին մէջ կը գրէ «Թէորիանոս իւր գրուածը պատրաստեց դառնալէն ետքը, որպէսզի անով կարեւորութիւն տայ իւր պատգամաւորութեան, արդիւնք պատրաստէ իւր անձին: Բայց Ներսէս չկրցաւ տեսնել Թէորիանոսի գրածները եւ իր բերանը դրուած խօսքերը․ ուստի ոչ մէկ կերպով կրնան հեղինակութիւն կազմել Թէորիանոսի գրութեան մէջ Ներսէսի վերագրուած յայտարարութիւնները»⁴²:

Արդարեւ Ներսէսի այս վերջին նամակին մէջ, որ Կայսրին ուղղուած է, ան յայտնելով հանդերձ իր բարի տրամադրութիւնը միութենական գործը առաջ տանելու, կը ճշտէ՝ որ եթէ Աստուծոմով իրականանայ ան, ոչ թէ՝ «Իբր ի մոլորութենէ դառնալով ի ճշմարտութիւն»⁴³: Պայման մը, որ շատ չ'արդարացներ Թէորիանոսի ցոյց տուած Ներսէսի կողմէն ամէն ինչ սիրայօժար ընդունած ըլլալը: Ներսէս անշուշտ ընդունած պիտի ըլլար Քաղկեդոնի Սահմանադրութեան վարդապետական ուղղափառութիւնը, նկատի առած որ ան Նեստորական իմաստով չէր գրուած, այլ երկրէ բնութիւնները մէկ անձի մէջ միացած, մէկ Քրիստոս, մէկ Որդի եւ մէկ Տէր եւ ենթակայ, անչիոթ եւ անաբաժանելի էր, ինչ որ Հայ եկեղեցին ալ իբր վարդապետութիւն կ'ընդունի:

Ներսէս յետ ժողով գումարելու հրաւէրը ղրկելու, նոյն տարուան (1173) Օգոստոս 13ին, հինգշաբթի օրը կը վախճանի: Կայսրը այս լուրը առնելով սաստիկ կը ցաւի եւ մեծ յարգանքով անոր յիշատակը օրհնելով զայն սուրբ հայրերու հետ կը դասակարգէ, հրաման կու տայ որ անոր յիշատակը կատարուի պատարագի «Յիշեա»ներուն մէջ, ինչ որ սրբադասութիւն կը նշանակէր⁴⁴:

41. ԱԼԻՇԱՆ Հ. ՂԵՒՈՒԴ, Շնորհալի եւ Պարագայ իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 409:

42. ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ ԱՐԲ., Ազգապատում, Ա., էջ 1422:

43. Ընդհանրական Թուղթ, էջ 161:

44. Ընդհանրական Թուղթ, էջ 166:

ԳՐԻԳՈՐ Դ. ՏՂԱՅ

(1173-93)

ՅԱԶՈՐԴ ՆԵՐՍԵՍԻ ԵՒ

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՂ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ

Ներսէսի յաջորդեց Գրիգոր Տղայ, որ շարունակեց Ներսէսի թողած գործը, այսինքն Բիւզանդացիներու հետ եկեղեցական միութեան բանակցութիւնը: Ներսէս իր կտակին մէջ իր մեծ եղբոր Վասիլին որդիին, Գրիգոր Տղան նշանակած էր իրեն յաջորդ. Սմբատ պատմիչ կը գրէ. «Եւ գրէր (Ներսէս) ի կտակն իւր եւ պատուէր տայր նստուցանել յաթոռ նորա զորդի եղբորն իւրոյ երիցագունի Վասիլի, զարքեպիսկոպոսն Տէր Գրիգոր, մականունն Տղայ: Որ եւ արարին իսկ ըստ իւրում հրամանի, եւ ժողովով բազում եպիսկոպոսաց եղին զնա կաթողիկոս Հայոց»⁴⁵: Գրիգորիս հագիւ յաջորդած կաթողիկոսական աթոռին, Մանուէլ Կայսրին կողմէ ցաւակցութեան նամակ ստացաւ եւ նաեւ առաջարկ շարունակելու Ներսէսի միութենական բանակցութիւնը: Բայց նամակաբերը, Թէորիանոս, չկրցաւ իր ճամբան վերջացնել, քանի որ Իկոնիոյ սուլտանը պատերազմի հետ էր Բիւզանդիոյ հետ: Թագաւորն ալ իր բանակով ճամբայ ելաւ եւ անձամբ եկաւ արեւելք մինչեւ Մելիտինէ. ուր ընդհարում ունեցաւ եւ պարտուեցաւ Սուլտանէն եւ ստիպուեցաւ հաշտութիւն խնդրել: Գրիգոր Թագաւորին նամակը ընդունելով ուրախացաւ եւ պատասխանեց անոր⁴⁶: Գրիգոր Տղան ցոյց տալով հանդերձ իր յօժարութիւնը սկստած գործը առաջ տանելու, դիտել կուտար որ կայսրին ղրկած առաջարկները, ինչ որ կը վերաբերի մանաւանդ հայ եկեղեցւոյ սովորութիւններուն, դիւրաւ կարելի պիտի չըլլար համոզել իր եպիսկոպոսները, որպէսզի հրաժարին երկրորդ բնութիւն դարձած սովորութիւններէն. Բայց հաւատքի մասին իր հօրեղբոր Ներսէսի ըսածներուն հարկ չէր տեսներ կրկնել գիրով կամ խօսքով, եւ թէ կը փափաքէր անձամբ Թագաւորին ներկայանալ Բիւզանդիոյ մէջ: Բայց ներկայիս Հռոմ-կլայ գտնուող յոյն քահանայ մը, Կոստանդին անունով, կը ղրկէր իր նամակով, որ կրնար վկայել ըսածներուն, քանի որ ամէն բանի տեղեակ էր. ու կը խնդրէր որ զինքը արքեպիսկոպոս ձեռնադրել տայ Պատրիարքէն, Յերապոլսոյ քաղաքին համար, որովհետեւ արժանի անձ էր:

45. ՍՄԲԱՏ ՍՊԱՐԱՊԵՏ, Տառագիրք, Վենետիկ, 1956, էջ 190-1:

46. ՊԱԼՃԵԱՆ, Անդ, էջ 166-8:

Գրիգորի նամակը երբ թագաւորին ձեռքը հասաւ, ան Մելիտինէի մօտ պատերազմի մէջ էր եւ պարտուած ըլլալով Իկոնիոյ Սուլտանին հետ զինադադար ըրած էր. Նամակաբերը, Կոստանդին քահանան յետ յանձնելու նամակը Բիւզանդիոն գնաց եւ սպասեց թագաւորին: Ու երբ ան հասաւ պատասխանեց Գրիգորի նամակին: Այս անգամ թագաւորը շատ հաշտարար եւ հասկացող հոգիով կը գրէր: Կ'ընդունէր Գրիգոր կաթողիկոսի դժուարութիւնը հնաւանդ սովորութիւնները կարենալ փոխելու, որով թագաւորն ալ յանձն կ'առնէր զանց ընել զանոնք. իսկ դաւանական հարցին նկատմամբ ալ կ'ընդունէր Հայ եկեղեցւոյ ուղղափառութիւնը. թէեւ ան երկարօրէն բիւզանդական եկեղեցւոյ վարդապետութիւնը կրկին անգամ կը բացատրէր. եւ «Որ խաչեցար» ի համար կը գրէր թէ այդ երգին նկատմամբ մեր զայթակղութիւնը փարատեցաւ եւ բժշկուեցանք եւ թէ պէտք է որ ծանօթանան ասոր ամէնքը եւ գիտնան թէ երկու բնութիւն ունեցող մէկ Գրիստոս ասով կը փառաւորէք դուք⁴⁷: Իսկ վերջաւորութեան ալ կաթողիկոսին փափաքին համար անձամբ մինչեւ Պոլիս երթալուն, շատ ուրախութեամբ կը հրաւիրէր որ իր եպիսկոպոսներուն հետ իրագործէ զայն եւ իր մեռնելէն առաջ, կը գրէր, վերջացնենք այս միութեան գործը: Նամակը գրուած է Յունուար ամսուն տասը Ինդիկտիոնին (1179):

Երկրորդ նամակն ալ Պատրիարքին պատասխանն էր առ Գրիգոր Տղայ: Ան ալ գրեթէ նոյն յանձնարարութիւնը կ'ընէր եւ երկարօրէն կը կրկնէր բիւզանդական եկեղեցւոյ դաւանանքը բացատրելով, այն յոյսով որ Հայոց կաթողիկոսը, որ յօժար էր միութեան, յանձն պիտի առնէր համաձայնիլ: «Յուսամք եւ հաւատամք, կը գրէր, զի որպէս է իրաւացի եւ աստուածահաճոյ, ի փառս Աստուծոյ ձայնակցիմք ի մի եկեղեցի ամենասուրբ անուանն Աստուծոյ հասարակ եւ համախոհ փառատրութեամբ»⁴⁸: Եւ փակելով իր նամակը քսան ստորագրութիւններով կը կնքէր զայն: Որոնց մէջ թէ Կ. Պոլսոյ եւ թէ Անտիոքի պատրիարքներուն անունները կային:

Այս նամակները Կաթողիկոսը եւ քովի եպիսկոպոսները կարդացին եւ ուրախացան որ թագաւորը եւ Բիւզանդիոյ եկեղեցին կը հրաժարէր պահանջելէ ինը պայմանները, որ Ներսէսի օրով ուզած էին. եւ թէ միայն դաւանանքի խնդիրը կար: Եւ զայն ալ քննելով տեսան թէ ուղղափառ է բիւզանդական վարդապետութիւնը եւ համաձայն սուրբ Հայրերուն: Ուստի Հայոց

47. Ընդհանրական Թուղթք, էջ 174:

48. Ընդհանրական Թուղթք, էջ 179:

կողմէն քաղկեզոնականներու վարդապետութեան մօլար չըլլալը եւ մանաւանդ թէ ուղղափառութիւնը ճանչնալը, պարզապէս թիւրիմացութեան մը ճշտումը կ'ըլլար: Ուստի Կաթողիկոսը ժողով գումարելու իր հրաւերը ուղղեց բոլոր հայ եպիսկոպոսներուն, սկսեալ Աղուանից կաթողիկոսէն մինչեւ Երուսաղէմ եւ Սեւ լեռներուն մէջ գտնուող վարդապետներուն եւ Ասորիներու կաթողիկոսի կողմէն ալ կային վարդապետներ: Երբ ամէնքը հասան միասնաբար կատարելու զատկական տօները, նստան ու քննեցին նամակին պարունակութիւնը եւ ամէնքը համաձայն գտնուեցան եւ Գրիգոր շարադրեց երկար պատասխանը բոլորին ստորագրութեամբ կնքել տալով զայն:

Թագաւորին ուղղած նամակին մէջ ընդարձակ դաւանանքի բացատրութիւն տրուած է, թէեւ կ'ըսէ թէ իր նախորդը, Ներսէս, արդէն գրած էր, բայց ինքն ալ կը կրկնէ ցոյց տալու համար թէ կը հետեւի իր նախորդին ուղղափառ դաւանանքին: Արդ սկսելով Նիկիոյ ժողովէն, կը յիշէ երեք տիեզերական ժողովները եւ տեղականներն ալ, ու կը դատապարտէ թէ՛ Նեստորի մոլորութիւնը եւ թէ՛ Եւտիքէսինը: Եւ յետ վկայութիւններ բերելու Աւետարանէն եւ առաքելական թուղթերէն եւ սուրբ հայրերէն, կ'եզրակացնէ այսպէս. «Արդ այսքան եւ այսպիսի վկայութեամբ հաստատեալ գիտեմք, զի ոչ ի վերայ միոյ բնութեան ասացան բանքս սրբոց հարցս, այլ ի վերայ երկուց միացելոց, որ եւ ներգործութեամբ եւ կամօք ներգործէր զներգործութիւնսն. երբեմն իբրեւ զԱստուած եւ երբեմն որպէս զմարդ, սակայն ի միոյ անձնաւորութենէ տնօրինէր զանազան ներգործութիւնքն, եւ ոչ եթէ ա'յլ ներգործութիւն էր աստուածութեանն որիչ ի մարմնոյն եւ ա'յլ մարմնոյն որիչ յաստուածութենէն, այլ որպէս ասացաք, նոյն ինքն էր որ ներգործէր զաստուածայինսն աստուածաբար եւ զմարդկայինսն մարդկապէս ի պէտս մերոյ փրկութեան, զի Աստուած էր եւ մարդ»⁴⁹: Այս պարբերութեան մէջ արտայայտած տեսութիւնը իր բառամթերքով եւ զաղափարներով շատ նման եւ մօտիկ էին բիւզանդացիներուն: Յաջորդաբար Հայոց կասկածն ալ փարատելով կը խոստովանէր ան թէ «ի վերայ այսր վերապատուեմք զձեր աստուածիմաստ ուղղափառ խոստովանութիւն, զոր ընկալաք եւ ի համագումար ժողովս եւ ընթերցեալ՝ սրբոց հարցն ձայնակից գտաք»⁵⁰:

Ահա այս համաձայնութիւնը ուղղափառ հաւատքին, միայն Հայոց նկատմամբ չէր, այլ նաեւ Բիւզանդացիներուն, որ Հայ եկեղեցին նեստորական կը նկատէր. բոլորին համաձայնութեամբ

49. Ընդհանրական Թուղթ, էջ 189-190:

50. Ընդհանրական Թուղթ, էջ 190:

ընդունուեցաւ թէ ան ալ ուղղափառ է: Այս նկատողութեան հիման վրայ Հռոմկլայի համագումար ժողովին մէջ տեղի ունեցաւ համաձայնութիւնը միաւորելու երկու եկեղեցիները, որոնք դարերով բաժնուած էին եւ թշնամացած: Կաթողիկոսին նամակին ստորագրեցին ներկայ բոլոր եպիսկոպոսները, սկսեալ Հայոց Կաթողիկոսէն, Գրիգորիսէն, Աղուանից Կաթողիկոս Ստեփանոս, եւ գրեթէ 35 հոգիներու ստորագրութիւններով նամակը յանձնուեցաւ թղթատարի մը, որ փութար հասցնել Կոստանդնուպոլիս եւ յանձնէր թագաւորին. սակայն Կեսարիա հասնելուն չկրցաւ առաջ երթալ, տեղական խռովութեան պատճառով եւ դարձաւ Կիլիկիա: Եւ նոյն տարին լուր հասաւ թէ Մանուէլ կայսրը հիւանդացած է եւ մեռնելէ առաջ կրօնաւորական սքեմը հագած եւ մագերէր կտրել տալով վախճանած է, Հայոց ՈՒԹ՝ (1180) թուականին, Սեպտեմբեր 27ին: Կաթողիկոսը այս լուրը առնելով սաստիկ ցաւեցաւ, մանաւանդ անոր համար որ սկսուած գործը կիսատ կը մնար:

Հակառակ անոր որ միութեան գործը իր լրումին չհասաւ, սակայն ապարդիւն գործ մը չեղաւ ան. ընդհակառակն երկու եկեղեցիներու կամ լաւ եւս ժողովուրդներու միջեւ հասկացողութիւն մը գոյացաւ եւ կրօնական թշնամութիւնը եւ ատելութիւնը վերացան: Յոյները մինչեւ իսկ իրենց ինը առաջարկները, որոնք հայոց ծիսական սովորութիւններուն կը վերաբերէին եւ յոյներուն համար զայնթաղութեան առիթ էին, այնու որ իրենցիկներէն տարբեր էին, զիջեցան եւ հրաժարեցան պնդելէ:

Դաւանական գետնի վրայ ընդունեցան թէ Հայոց հաւատքը նկատմամբ Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդին, թէեւ «Մի է բնութիւն» բանաձեւով արտայայտուած, ուղղափառ էր եւ ոչ եւտիքական մոլորութեան համաձայն, որ մէկ բնութիւն չփոթմամբ եւ խառնակութեամբ ու մարմինն ալ երեւութապէս միայն կը համարէր: Անոր հետ հայերն ալ Քաղկեդոնի հետեւողները, որոնք երկաբնակ էին, ընդունեցան թէ նեստորական իմաստով չեն առներ, այլ ուղղափառ կերպով Քրիստոսի երկու բնութիւնները մէկ անձի մէջ եւ անշփոթ ու անբաժանելի կերպով. երկու կամքերն ալ ու երկու ներգործութիւնները, ոչ թէ իրարու հակառակ, այլ միացած եւ միշտ համաձայն:

Ասով միութեան տրամադրութիւնը գոյացաւ, թէեւ իր լրումը չգտաւ Մանուէլ Կայսրի մահուան պատճառով: Կրնանք ըսել Միութեան այս գործը ներսէս Շնորհալիով սկսած եւ իր յաջորդին եւ աշակերտին օրով շարունակուած, կանխեց այսօրուան համամիութենական հոգին եւ տրամադրութիւնները: